

**ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ
Й АРАБОМОВНА СОЦІОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНЦІЯ
(НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ КРОСВОРДІВ)**

Оксана Сприса

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
arabso@ukr.net*

Розглянуто закономірності функціонування прецедентних феноменів (тексти, висловлювання, ситуації, імена) в арабському енігматичному тексті з позицій лінгвокультурології, соціо- та когнітивної лінгвістики. Особливу увагу зосереджено на висвітленні універсальної та національно-специфічної складової соціокультурної компетенції, характерної для арабської лінгвокультурної спільноти.

Ключові слова: типи компетенцій, соціокультурна компетенція, прецедентний текст, прецедентний феномен, кросворд.

Проблема взаємодії мови і культури, яку особливо активно обговорюють останнім часом у філологічній науці, засвідчила потребу вивчення мови з позицій культури народу, виявлення того обов'язкового для всіх носіїв конкретної мови набору колективних актуальних знань та уявлень, що забезпечує їх адекватну комунікацію. Тому мета статті – розкрити так звані «когнітивні бази» (див. праці Д. В. Гудкова, В. В. Красних, І. В. Захаренко), що лежать в основі, передусім, соціокультурної компетенції. Завдання статті – розглянути особливості змісту поняття «соціокультурна компетенція» і «прецедентний текст» як маркер соціокультурної компетентності.

Особливості змісту поняття «соціокультурна компетенція»

Важливість дослідження поняття «соціокультурна компетенція» підтверджує докладна розробленість питань типології компетенцій у педагогіці та міжкультурній комунікації. Більше того, ця проблема стала об'єктом спеціальних досліджень при Раді Європи для визначення рівня володіння іноземною мовою. Зокрема, тут виділяють два типи компетенцій: базові і комунікативні лінгвістичні, що охоплюють власне лінгвістичну (мовну), соціолінгвістичну (мовленнєву), соціокультурну, соціальну (прагматичну), стратегічну (компенсаторну), дискурсивну, предметну та міжкультурну (цит. за: [1: 51–53]). Хоча серед лінгвістів простежуються деякі термінологічні розбіжності в розумінні видів компетенцій, а саме – немає одностайності щодо того, куди зарахувати національні стереотипи спілкування – до соціокультурного, соціального чи мовленнєвого пласту знань та умінь? Тому О. Литвинов пропонує таку рівневу модель співвідношення компетенцій, де комунікативна компетенція складається із компетенцій першого рівня: мовної (лінгвістичної), мовленнєвої та соціолінгвістичної, яка, своєю чергою, становить суму компетенцій другого рівня: соціальної (прагматичної), соціокультурної та країнознавчої (культурологічної) [1: 52–53].

Найбільш виправданим вважаємо розуміння соціокультурної компетенції за В. В. Воробйовим. Це комплексне явище, що містить набір таких компонентів:

1) *лінгвокраїнознавчого* (вміння застосовувати лексичні одиниці національно-культурної семантики в ситуаціях міжкультурного спілкування); 2) *соціолінгвістичного* (мовні особливості соціальних прошарків представників різних поколінь, статей, соціальних груп і діалектів); 3) *соціально-психологічного* (володіння соціально та культурно зумовленими сценаріями, національно-специфічними моделями поведінки з використанням прийнятої в тій чи іншій культурі комунікативної техніки); 4) *культурологічного* (соціо-, історико- та етнокультурний фон) [2: 31]. Всебічному вивченню соціокультурної компетенції сприяє сучасна тенденція до розширення рамок власне лінгвістичних досліджень завдяки активному використанню знань таких суміжних наук, як психологія, соціологія, етнографія, когнітологія, історія тощо.

Прецедентний текст як маркер соціокультурної компетенції

Розглянемо основні структурні елементи когнітивної бази (а отже, і соціокультурної компетенції) – «національно детерміновані мінімізовані уявлення про прецедентні феномени» (ПФ)* [3: 116]. На сьогодні явище прецедентності досить широко вивчають у різних царинах науки: лінгвістиці, релігієзнавстві, фольклористиці. Це пояснюється тим, що прецеденти як мовні одиниці, в основі яких лежать загальні фонові знання (соціальні, культурні чи власне лінгвістичні) комунікантів, здатні зберігати і нагромаджувати культурно значущу інформацію деякої лінгвокультури [4: 170]. У широкому розумінні прецеденти (пор. етимол.: латин. *precedens, precedentis* – *той, що передує*) – це будь-які стандартні, не змінні за формою і пов'язані зі стереотипним змістом вербальні одиниці, у вузькому – вербальні ПФ [5: 37].

Вперше термін «прецедентні тексти» у лінгвістичну науку увів Ю. М. Караулов [6]. Свій подальший розвиток термін одержав у працях Ю. А. Сорокіна та І. М. Михайлевої [7], Д. Б. Гудкова [5; 8], В. В. Красних [9], Г. Г. Слишкіна [10], І. В. Захаренко [11] та ін. Останні розширили межі вживання цього терміна, назвавши його «ПФ» і вказуючи, що текст постає в більш вузькому значенні [11].

Взявши за основу дефініцію Д. Б. Гудкова [8: 104] із врахуванням уточнень В. В. Красних [9: 170], прецедентні феномени розуміємо як: 1) добре відомі всім представникам національно-лінгво-культурної спільноти (мають надособистісний характер); 2) актуальні в когнітивному (пізнавальному та емоційному) сенсі; 3) звернення (апеляція) до яких постійно відновлюється в мовленні представників тієї чи іншої національно-лінгво-спільноти (зберігаються у вигляді штампів свідомості (асоціацій), що формують когнітивну одиницю, організовану за типом фрейм-структури – «пучка» передбачуваних асоціативних зв'язків). Це вкорінені у свідомість якоїсь лінгвокультурної спільноти ціннісні уявлення про навколишню дійсність, суспільні та особистісні взаємини, моральні пріоритети, характерні для того чи іншого соціально-історичного етапу, що виражаються у вербальній формі та без зусиль декодуються носіями цієї етнолінгвоспільноти [12: 11].

Головними диференціальними характеристиками ПФ є їх здатність виконувати роль еталона культури, функціонувати як згорнута метафора, виступати символом якого-небудь феномену чи ситуації [9: 170].

ПФ мають дуже широкий спектр досліджень – від конкретного індивідуума до соціуму та загальнолюдського масштабу. Так, за ступенем прецедентності розрізняють автопрецедентні, соціумно-прецедентні, національно-прецедентні та уні-

* Див. список скорочень.

версально-прецедентні феномени. Зокрема, до соціумно-прецедентних В. В. Красних зараховує «феномени, що відомі будь-якому середньому представнику того чи іншого соціуму (генераційного, соціального, конфесійного, професійного і т. д.) та входять в колективний когнітивний простір» [9: 174]. Окрім цього, ПФ культури розглядають залежно від джерела походження (художня література, фольклор, релігійні тексти, ЗМІ, кіно тощо); семантичного змісту, граматичної структури; актуалізації висловлювань у контексті того чи іншого рівня значення виразу (поверхового, глибинного і системного смислів); ступеня стійкості в когнітивній базі носіїв мови; сфери вживання тощо. [12: 17]. Із структурного погляду ПФ традиційно поділяють на: прецедентні тексти (ПТ), ситуації (ПС), висловлювання (ПВ) й імена (ПІ) [8: 107–108]. Такі окремі ПФ інтегруються в комплексне багаторівневе лінгвоконцептологічне утворення – «прецедентний світ» [10].

Надалі ми зупинимось на закономірностях використання саме цих чотирьох видів ПФ як компонентів арабської соціокультурної компетенції в текстах кросвордів.

Звернення до текстів кросвордів як матеріалу нашого дослідження не є випадковим: по-перше, тексти кросвордів відображають знання й уявлення про світ і про людину в цьому світі, репрезентуючи не наукове, а «переломлене» повсякденністю щоденне знання. Тому представлення знань у кросворді істотно відрізняється від інформації, поданої в дефініціях тлумачних словників, які практично не містять у поясненнях елементів оцінки і, тим паче, асоціативних зв'язків між словами [13: 6–19]. По-друге, макроодиниці кросвордів (формулювання завдань і відповіді) постають, без сумніву, національно маркованими. Одиниці-відповіді є лінгвокогнітивними одиницями мовної свідомості, а одиниці-завдання містять формулювання, що представляють деякий інваріант сприйняття того чи іншого феномену. При цьому інваріант може виражатись або безпосередньо, або на нього можуть «виводити» вектори асоціацій, що складають фрейм-структуру свідомості [14: 5].

Розгляду різних аспектів кросвордів присвячені праці В. В. Красних [14], Е. А. Денисової [13], А. О. Барсук [15] та ін.

Виправданим, на нашу думку, видається співвіднесення статті кросворду («формули смислу») з енігматичним текстом, зважаючи на такі його ознаки, як: структура питання-відповіді, комунікативна спрямованість, відсутність автора, інформаційна самодостатність і змістова завершеність. У зв'язку із цим структура тексту кросворду представляється у вигляді моделі: а) відгадка (загадане ім'я), б) енігмат (загаданий, закодований об'єкт дійсності), в) енігматор (об'єкт, через який відбувається загадування). Розрізнення термінів «енігмат» і «загадка» виправдовується тим, що одній відгадці (слову) може відповідати декілька енігматів (загаданих об'єктів) [13: 5].

Кросворд, як національно-специфічний енігматичний текст, акумулює актуальну систему цінностей, суспільну мораль, ставлення до світу, до людей, до інших народів; тут наглядно продемонстровано спосіб життя народу, важливі для нього історичні факти, традиції та весь культурний досвід загалом, відображаючи еталони, символи, аксіологічну систему культурних концептів і стереотипів, а це, без сумніву, когнітивна проблематика. Утім, на відміну від тлумачних словників, де описано тільки лексичне значення, тут зафіксовано так званий «лексичний фон», соціокультурний контекст. Отже, тексти кросвордів виконують функцію своєрідного словника мотивів, а асоціативні зв'язки, вербалізовані у їх енігматорах, репрезентують національно-детерміновану категоризацію дійсності та інваріанти уявлень про ті чи інші «культурні предмети» членів

лінгвокультурної спільноти. Тому вивчення енігматорів кросвордів через розгляд ПФ, що, як ми уже з'ясували, є центральними елементами когнітивної бази, яка, своєю чергою, є тим ядром знань та уявлень, що належать до соціокультурної компетенції лінгвокультурного суспільства, – це ще один крок до успішної та адекватної комунікації.

Результати аналізу текстів кросвордів

Проаналізувавши понад 2000 енігматорів кросвордів арабською мовою, ми виявили, що частка апеляцій до прецедентних одиниць становить 24%, більшість з яких – алюзії на власне вербальні прецеденти (ПІ та ПВ), що водночас можуть функціонувати як символи інших (вербалізованих) ПФ (ПС і ПТ).

До прецедентних належать власні імена, що вживаються в тексті не стільки на позначення конкретної людини (ситуації, міста, організації тощо), скільки в ролі культурного знаку, символу якихось якостей, подій [8: 108]:

دادغب 'Багдад' → دابندنسلا قنيدم 'Місто Сіндібада'

За В. В. Красних, ПІ – це індивідуальне ім'я, пов'язане або з широко відомим текстом, що, як правило, належить до прецедентного, або з ПС; це своєрідний складний знак, під час вживання якого в комунікації відбувається апеляція не до власне денотата (референта), а до набору диференціальних ознак цього ПІ; може складатись з одного чи більше елементів, позначаючи при цьому одне поняття [16: 48]. Диференціальні ознаки ПІ – це не просто набір чи «пучок» характеристик, а складна система, що може охоплювати характеристики за рисами характеру або зовнішнім виглядом. Тоді як атрибут ПІ – це те, що тісно з ним пов'язане, але є недостатнім для його сигніфікації (деталі одягу чи зовнішнього вигляду, за якими можна ідентифікувати денотат). Диференціальні ознаки – це ядро ПІ, а його атрибути – периферія. Головна ознака ПІ, що відрізняє його від непрецедентного, – це наявність інваріанта сприйняття цього імені, що зберігається в КБ.

Специфіка тексту кросворду зумовлює вживання ПІ у своєму денотативному значенні, позначаючи при цьому власне конкретну постать чи місце, а не в конотативному (метафоричне значення, компаративні конструкції):

قشم د 'Дамаск' → عاب هشل اب بقل تة م صراع 'Столиця, яку називають «сіра»'

Інший вербальний ПФ – ПВ є феноменом власне лінгвістичної природи, що неодноразово відтворюється в мовленні носіїв мови і, не будучи окремою одиницею мови, функціонує як одиниця дискурсу. За ПВ, як і ПІ, завжди стоїть ПТ і/або ПС, які відіграють важливу роль у формуванні смислу висловлювання [11: 95]. В арабських енігматорах кросвордів ПВ зрідка піддаються перефразуванню чи іншим лексико-граматичним змінам і представлені здебільшого так званими стійкими виразами – фразеологізмами, ідіомами, паремійними одиницями, іншомовними вкрапленнями, а також цитатами із ПТ:

قنجل امدادقأ تحت 'Матір' → ما

قنلاخ عيبرع 'Безсмертна арабська' → قما

ض يضحلا يف هتايونعم 'Його суть є на його дні' → طيحم

ПТ – це такий текст, який добре відомий будь-якому середньому членові лінгвокультурної спільноти, уявлення про який регулярно актуалізується в мовленні членів цього суспільства, а інваріант його сприйняття входить у КБ. До таких текстів належать твори художньої літератури, реклами, наукові, політичні, публіцистичні тексти [3: 116]:

يرحسلا سونافل اب تطبتر ا عيبرع عيشارت عي صخش

'Легендарна арабська постать, пов'язана із чарівною лампою' → 'Алладін'

Аналіз арабських текстів кросвордів засвідчив, що більшість ПТ тут оформлено радше у вигляді текстових ремінісценцій завдяки постійній згадці джерела чи автора:

رفاسم → " ... باهولاً دب ع دم جم امان غ ناك " لاى خل ا داز

‘«... , зростають його фантазії» – співав Мухаммад Абду Ваггаб’ →

‘Подорожуючий’

Особливо актуальними для носіїв арабської лінгвокультурної спільноти є ремінісценції на текст Корану:

قبتل ا قروس → قلمس بيل اب ادبت مل ن ارقلا ىف

‘В Корані не починається із «басмалли»’ → ‘Сура ат-Тауба (Каяття)’

Часто через ПТ і ПІ актуалізується ПС. Це «деяка реальна одинична ситуація, мінімізований інваріант сприйняття якої, що містить уявлення про саму дію, про її учасників, основні конотації та оцінку, входить в КБ лінгвокультурної спільноти і знайомий практично всім соціалізованим представникам цієї спільноти» [17: 41]:

ءاوبال → 'Перша битва Пророка' مال سل او ةال صل ا هيل ع لوسرلا ااز غ قوز غ لوا

Якщо говорити про частку універсальних ПФ (розуміючи, що абсолютно універсальних феноменів не існує) у складі арабомовної соціокультурної компетенції, то, як показав аналіз досліджуваного матеріалу, вона становить не більше ніж 10%, що свідчить про достатню «замкненість» арабської національної КБ. Це здебільшого власне арабські феномени, що стали надбанням людства, а також іноземні універсальні феномени:

يشن فد → ودران وويل ازي لان وامل ا مسر ىل ا طى ال ا

‘Леонардо, італієць, автор Мона Лізи’ → ‘Да Вінчі’

Для повнішого уявлення про функціонування ПФ в арабських енігматорах кросвордів доречно з’ясувати їхні сфери-джерела. Співвідношення таких сфер культурних знань виявили їхню роль та актуальність у межах арабської національної КБ та соціокультурної компетенції загалом, а також вказує на їхні пріоритети у процесах категоризації та концептуалізації дійсності свідомістю носіїв цієї мови. Під час обробки результатів дослідження ми виявили домінування національно-специфічного компонента арабської КБ, або ПФ, що представляють такі сфери, як «релігія» (30%), «література» (16%), «музика» (15%), «традиції» (15%). Менш частотною виявилась актуалізація сфер «історія» (6%), «спорт» (5%), «кіно/ТБ» (4%), «мистецтво» (4%), «політика» (2%) тощо. Це пояснюється, з одного боку, традицією (провідна роль ісламу майже в усіх сферах життя арабофона, традиційне поважне ставлення до літератури), з іншого – сучасними суспільними тенденціями.

Підсумуємо. Запропонована стаття розкриває лише деякі змістові аспекти функціонування прецедентних феноменів в арабському енігматичному тексті. Перспективу вбачаємо в подальшому дослідженні національно-культурної складової когнітивної бази в діахронії для виявлення ступеня стійкості тих чи інших уявлень та стереотипів; а також у простеженні особливостей лексико-граматичних трансформацій феноменів, феномену мовної гри в різних типах дискурсів як власне носіїв арабської мови, так і у зіставленні з іншими мовами.

1. Литвинов А. В. О структуре межкультурной компетенции / А. В. Литвинов // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : МАКС Пресс, 2004. – Вып. 28. – С. 51–57.
2. Воробьев В. В. Лингвокультурология : (теория и методы) / В. В. Воробьев. – М., 1997. – 331 с.
3. Гудков Д. Б. Алгоритм восприятия текста и межкультурная коммуникация / Д. Б. Гудков // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. / ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Филология, 1997. – Вып. 1. – С. 114–127.

4. Морозова Е. Л. Языковые средства создания прецедентного мира художественного произведения (на материале произведений Д. Брауна) / Е. Л. Морозова // Вестн. Ставропол. гос. ун-та. Филологические науки. – 2010. – Вып. 67. – С. 170–174.
5. Гудков Д. Б. Для чего мы говорим? (К проблеме ритуала и прецедента в коммуникации) / Д. Б. Гудков // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Филология, 1997. – Вып. 2. – С. 26–40.
6. Караулов Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности / Ю. Н. Караулов // Русский язык и языковая личность. – М. : Наука, 1987. – С. 216–168.
7. Сорокин Ю. А., Михалева И. М. Прецедентность и смысловая структура художественного текста / Ю. А. Сорокин, И. М. Михалева // Структурно-семантический и стилистический анализ художественного текста : сб. науч. тр. – Харьков, 1989. – С. 113–115.
8. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : Гнозис, 2003. – 288 с.
9. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? : [монография] / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 369 с.
10. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе : [монография] / В. В. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
11. Захаренко И. В., Красных В. В., Гудков Д. Б., Багаева Д. В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов / И. В. Захаренко, В. В. Красных, Д. Б. Гудков, Д. В. Багаева // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. / ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Филология, 1997. – Вып. 1. – С. 82–103.
12. Федорова Л. Ю. Прецедентные феномены культуры в сознании современной студенческой молодежи: опыт социокультурного анализа : автореф. дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.06 [Электронный ресурс] / Л. Ю. Федорова. – Ростов н/Д., 2008. – 24 с. – Доступно з : http://rspu.edu.ru/rspu/science/dissertation_councils/dissertations/avtoref/FedorovaAvto.pdf.
13. Денисова Е. А. Структура и функции энигматического текста (на материале русских загадок и кроссвордов) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» [Электронный ресурс] / Е. А. Денисова; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2008. – 26 с. – Доступно з : <http://www.lib.ua-gu.net>.
14. Красных В. В. Национально-культурная составляющая русского языкового сознания (на материале кроссвордов) / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. / [отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М. : МАКС-Пресс, 2000. – Вып. 15. – С. 5–13.
15. Барсук А. О. Лексика кроссвордів та сучасний читач (психолінгвістичний аналіз лексики) [Електронний ресурс] / А. О. Барсук // Наук. записки. Т. 18 : Філологічні науки. [Електронний ресурс]. – С. 45–49. – Доступно з : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/NaUKMA/Fil/2000_18/09_barsuk_ao.pdf.
16. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія : курс лекцій / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
17. Гудков Д. Б. Прецедентная ситуация и способы ее актуализации / Д. Б. Гудков // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Диалог-МГУ, 2000. – Вып. 11. – С. 40–46.

Список сокращений

КБ – когнітивна база	ПС – прецедентна ситуація
ПВ – прецедентне висловлювання	ПТ – прецедентний текст
ПІ – прецедентне ім'я	ПФ – прецедентний феномен

Стаття надійшла до редколегії 02.09.2011

Прийнята до друку 22.09.2011

**PRECEDENT PHENOMENA
AND ARAB LANGUAGE SOCIOCULTURAL COMPETENCE
(BASED ON CROSSWORD PUZZLES)**

Oksana Sprysa

*Ivan Franko National University in Lviv
vul. Universitetska, 1, Lviv, 79000, Ukraine
arabso@ukr.net*

The article discusses regularities of precedent phenomena functioning (texts, statements, situations and names) in Arabic enigmatic text from the point of view of linguistic cultural studies, sociolinguistics and cognitive linguistics. Particular attention is paid to the analysis of universal and nationally specific component of sociocultural competence typical for Arabic linguistic and cultural community.

Key words: types of competence, sociocultural competence, precedent text, precedent phenomenon, crossword puzzle.

**ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ФЕНОМЕНЫ
И АРАБОЯЗЫЧНАЯ СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ
(НА МАТЕРИАЛЕ ТЕКСТОВ КРОССВОРДОВ)**

Оксана Сприса

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина
arabso@ukr.net*

Рассмотрены закономерности функционирования прецедентных феноменов (тексты, высказывания, ситуации, имена) в арабском енигматичном тексте с позиций лингвокультурологии, социо- и когнитивной лингвистики. Особое внимание сосредоточено на освещении универсальной и национально-специфической составляющей социокультурной компетенции, характерной для арабского лингвокультурного сообщества.

Ключевые слова: типы компетенций, социокультурная компетенция, прецедентный текст, прецедентный феномен, кроссворд.